

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Kannattaako rajanmuutos? : Aluerakenteiden polkuriippuvuus

Riukulehto, Sulevi

2019

Riukulehto, S 2019, Kannattaako rajanmuutos? Aluerakenteiden polkuriippuvuus. julkaisussa S Riukulehto & N Harjunpää (toim), Tehtävä Etelä-Pohjanmaalla!. Kytösavut, Nro XX, Etelä-Pohjanmaan liitto, Seinäjoki, Sivut 24-35.

<http://hdl.handle.net/10138/567284>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Sulevi Riukulehto

Kannattaako rajanmuutos?

Aluerakenteiden polkuriippuvuus

Taloushistoriasta ja erityisesti institutionalistisesta taloustieteestä on levinnyt kaikkiin yhteiskuntatieteisiin ajatus polkuriippuvuudesta. Aiemmat valinnat vaikuttavat aina nykyisiin ja tuleviin mahdollisuuksiin. Valinnoista tähän mennessä punoutunut polku vaikuttaa siihen, mitä vaihtoehtoja on tarjolla. Yksittäisen päätöksen tasolla polkuriippuvuus on yksinkertaisimmillaan poissulkevaa: jos kuluttaja valitsee avoauton, hän ei enää sen jälkeen voi valita siihen kattoikkunaa. Avoauton polulla ei ole kattoikkunan vaihtoehtoa – ei ainakaan sanan perinteisessä merkityksessä.

Kaikki polkuriippuvuus ei ole yhtä ehdotonta. Usein vaikutuksessa on kyse institutionaalisesta hitaudesta, niin sanotusta kulttuuriviiveestä: jokin valinta voidaan kyllä tehdä, mutta sen toteuttaminen tai sen vaikutuksiin mukautuminen vaatii aikaa.⁴¹ Ajatellaan kuntalaisen lauluharrastusta kansalaisopiston kuorossa. Jos kunta vaihtaa omalla päätöksellään yhden kansalaisopiston piiristä toiseen, kaikki opiskelijat eivät automaattisesti seuraa perässä. Uudessa opistossa ei ehkä olekaan halutunlaista kuoroa, ei sopivaa ääntä tai ohjelmistoa, ei samoja kuorolaisia tai kuoronjohtajaa, joiden seurassa on vuosien saatossa totuttu työskentelemään. Jo auton nokan kääntäminen uuden opiston suuntaan voi olla yllättävän vaikeaa, jos sinne ei ole muuta asiointia. Kuorossakäynti on mielekästä yhdistää työmatkaan, kauppareissuun, perheenjäsenten harrastuksiin ja muihin menoihin.⁴² Tätä on institutionaalinen hitaus: kuorolaisen aiempi polku vaikuttaa monin tavoin hänen valintoihinsa uudessa tilanteessa.

Polkuvaikutus on yleisesti ymmärretty esimerkki siitä, miten historia vaikuttaa tässä hetkessä. Kaikki vaihtoehdot eivät ole tarjolla, kaikki tarjolla olevat vaihtoehdot eivät ole mahdollisia, kaikki mahdolliset eivät ole kannattavia. Poliittikaohjelmia suunniteltaessa on otettava huomioon historia: mitkä muutokset ovat helppoja, mitkä vaikeita ja mitkä ylipäätään mahdollisia.

Polkuvaikutuksia maakunnan reunalla

Toisen maailmansodan jälkeen maassamme on tehty monia poliittis-hallinnollisia rakennemuutoksia: lääninrajoja on muutettu, uusia läänejä perustettu, ja lopulta niistä on kokonaan luovuttu. Kuntareformi meillä oli 1960-luvun lopussa ja sen toinen aalto 1970-luvulla. On luotu seutukunnat ja maakuntahallinto 1990-luvulla. 2000-luvulla koettiin uusi kuntareformi sekä valtion aluerakenteiden uudistus. Muissa maissa on tehty toisenlaisia valintoja. On kertynyt runsaasti kokemuksia ja historiatietoa, joita voidaan käyttää hyväksi nykyisissä ja tulevaisuuden valinnoissa. Aluehistoria voi olla hyödyksi, kun pohditaan esimerkiksi kuntaliitoksia tai tarvetta maakuntien järjestelyyn. Niissäkin polkuvaikutuksella on kiistaton merkityksensä. Vaikka aluehistoriallinen tarkastelu keskittyy tiukasti menneisyyteen, kyse on kuitenkin viime kädessä tulevaisuuden vaihtoehtojen ymmärtämisestä. Otan esimerkin Etelä-Pohjanmaan maakunnan reunalta.

Vanha Vaasan lääni perustettiin vuonna 1776. Se jaettiin vuonna 1960, kun Keski-Suomen lääni muodostettiin. Tarkastelen tämän aluemuutoksen vaikutuksia uusien läänien rajapinnassa, alu-

⁴¹ Ogburn 1966/1922.

⁴² Tämäntyyppinen tilanne esim. Seinäjoen opiston historiassa. Ks. Riukulehto 2015.

eella jota kutsutaan tavallisesti Suomenseläksi. Se on vedenjakaja-alue, maisemamaakunta, jossa pohjalainen lakeus vaihettuu keskisuomalaiseen salomaisemaan. Etelä-Pohjanmaan nykymuotoisen hallinnollisen maakunnan puolella on kolme tarkasteltavaksi sopivaa rajakuntaa: Alajärvi, Soini ja Ähtäri. Kaikki kolme sijoittuvat Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Suomen rajalle, jonne etäisyydet maakuntakeskuksista ovat pitkiä. Alajärven saavutettavuus on parempi: se sijaitsee 50–90 km päässä Seinäjoesta ja 110–150 km päässä Vaasasta. Soini ja Ähtäri ovat vaikeampien tieyhteyksien takana: 150–185 km Vaasasta ja 75–110 km Seinäjoesta. Ähtäri on pitäjän rajaluonteen kannalta kiinnostavin, sillä sen eteläinen naapuri Virrat siirtyi Hämeen lääniiin 1969. Virtain ja Ähtärin kohdalla myös Tampereen yhteys on merkitsevä. Aiemmin Ähtäri oli sijoittunut vanhan Vaasan läänin sisäosaan, kuitenkin selvästi lähemmäs Jyväskylää kuin Vaasaa. Uudessa Vaasan läänissä siitä tuli kaksinkertainen rajakunta. Se oli sekä Hämeen läänin että Keski-Suomen läänin rajalla.

Instituutioiden suuntautumisanalyysi

Havainnollistan Ähtärin toiminnallista suuntautumista karttamenetelmällä, jota kutsun instituutioiden suuntautumisanalyysiksi. Menetelmällä ei ole suoranaista esikuvaa. Valitaan tarkasteltava instituutiokori siten, että se antaa kattavan näytteen poliittis-hallinnollisista toimijoista, liike-elämästä ja vapaasta kansalaistoiminnasta tarkastelun aloittamishetkellä. Kunkin toimijan suuntautuminen merkitään kartalle vektorina, joka osoittaa kyseisen instituution päätoimipaikkaan. Näin muodostuu tilannekuva Ähtärin institutionaalisesta suuntautumisesta. Muodostaakseni kuvan Ähtärin institutionaalisen suuntautumisen muutoksista teen aineistoon viisi pistoa 20 vuoden välein.

Valitsen lähtökohdaksi vuoden 1935, koska se edustaa mahdollisimman hyvin sotaa edeltäneen rauhanajan normaalitilaa. Ähtärin kunta oli kasva-

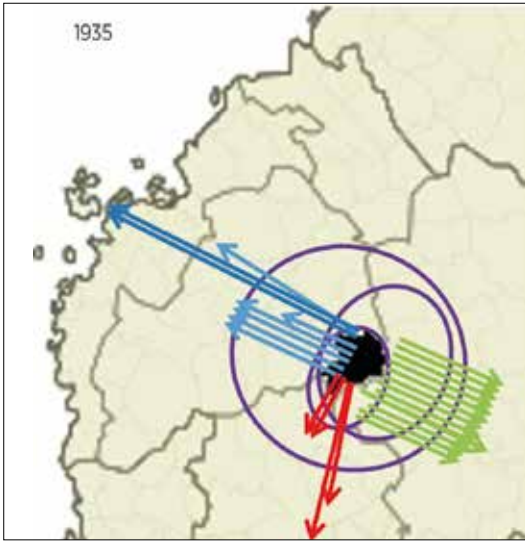
nut lähes neljänneksellä nykymuotoisiin rajoihinsa, kun Liesjärven ja Vehkoon hallintokylien läntiset osat oli siirretty Keuruun ja Multian kunnista Ähtäriin vuonna 1924.⁴³ Maailmanlaajuisesta suurlamasta (1929–1932) oli toivuttu, uusi maailmanpoliittinen kriisi, joka vuosikymmenen lopussa johti maailmanpalloon, ei vielä vaikuttanut. Myöhemmät tarkastuspisteet otan 20 vuoden tasavälein. Ne sijoittuvat vuosiin 1955, 1975, 1995 ja 2015. Analyysi kattaa 80 vuoden aikajänteen.

Tiivistelmä Ähtärin kunnan institutionaalisesta suuntautumisesta vuonna 1935 on kuvattu kartassa 1. Kartta havainnollistaa hallinnollis-toiminnallista aluesidonnaisuutta. Jokainen nuoli osoittaa yhden tarkasteluun valitun instituution liittymäsuuntaa. Olen ottanut näytteeseen mukaan ne alat, joista Ähtärin historian kirjoittaja Juhani Viertola antaa tiedot vuodelta 1935.⁴⁴ Ne muodostavat perusjoukon, jonka kehitystä seurataan 80 vuoden ajan.

Tarkastelussa on 19 toimialaa tai muuta tarkastelukokonaisuutta. Ne edustavat valtionhallinnon toimintoja (vaalipiiri, puolustushallinto, oikeushallinto, metsähallinto sekä väliportaan yleishallinto ja valtion paikallishallinto), ylikunnallista yhteistoimintaa (terveydenhuolto, koulutus, aluesuunnittelu), vapaata kansalaistoimintaa (kirkko, urheilu, vapaaehtoinen maanpuolustus, nuorisoseurat, maatalousyhdistykset ja partio) sekä liike-elämää (kauppa, pankki, sähkö, paikallislehti). Kartassa kukin toimija on kuvattu vektorilla, joka osoittaa kyseisen instituution päätoimipaikkaan. Ne toimijat, joiden keskuspaikka sijoittui Ähtäriin, on kuvattu Ähtäri-keskisillä soikoilla. Jos toimialueena on ollut pelkästään Ähtäri tai sen osa, soikiota ei kartan selvyiden vuoksi ole merkitty.

⁴³ Viertola 1989, 19.

⁴⁴ Viertola 1989. Muutaman toimijan kohdalla olen tarkentanut Viertolan antamaa tietoa.

Kartta 1. Åhtärin suuntautuminen 1935.

Lähtötilanne: Åhtäri vuonna 1935

Vuonna 1935 Åhtäri oli osa Vaasan läänin ja kuului Vaasan itäiseen vaalipiiriin keskuksenaan Jyväskylä. Jyväskylä oli myös puolustushallinnon suunta (Jyväskylän kutsunta- ja sotilaspiiri). Oikeushallinnossa Åhtäri kuului Jyväskylän tuomiopiiriin ja Vaasan hovioikeuspiiriin. Valtion paikallishallintoyksikkönä oli Kuortaneen kihlakunta. Åhtärillä oli oma nimismiespiiri, mutta käräjät istuttiin Virroilla.⁴⁵ Metsähallintoa hoidettiin Etelä-Pohjanmaan metsänhoitolautakunnasta Seinäjoelta.⁴⁶

Ylikunnallista yhteistyötä tehtiin 1920-luvulta alkaen, kun kunnat alkoivat perustaa yhteisiä terveydenhuollon yksiköitä ja kulttuurialan yhdistyksiä. Kuntainliitto tuli oikeudellisenä yksikkönä mahdolliseksi vuonna 1932. Åhtäri osallistui Seinäjoen piirisairaaloita ylläpitävään kuntainliittoon (1934) ja Härmän tuberkuloosiparantolan toimintaan (1933).⁴⁷ Kunnalla oli paikkoja myös Siilinjärven piirimielisairaalaissa ja Keski-Suomen Parantolassa. Niidenkin ylläpitoon osallistuttiin vuosista 1939 ja 1944 alkaen. Perusterveydenhuolto järjes-

tyi Åhtärin piirilääkärin ja Seinäjoen piirisairaalan alaisuudessa.⁴⁸

Evankelisluterilainen seurakunta suuntautui etelään: vuodesta 1923 alkaen Tampereen hiippakuntaan ja Ruoveden rovastikuntaan. Aiempi yhteys oli ollut itäinen: Porvoon hiippakunta (1897).⁴⁹ Åhtärin maamiessurat, pienviljelijäyhdistykset ja maatalouskerhot kuuluivat Jyväskylän piirijärjestöihin. Samaan suuntaan katsoi myös vapaaehtoinen maanpuolustus (Jyväskylän suojeluskuntapiiri ja Jyväskylän Lotta Svärd -piiri), Nuorisoseurojen suuntana oli Etelä-Pohjanmaa. Urheiluseurat olivat jakaantuneet SVUL:n ja TUL:n kesken; kummasakin liitossa åhtäriläisseurat kuuluivat Keski-Suomen piiriin.⁵⁰

Sähköistäminen alkoi oman sähköyhtiön voimin (Åhtärin Sähkö Oy). Vähittäiskaupassa oli kaksi osuustoimintaryhmää. Åhtärin osuuskauppa toimi myös Virroilla. Kuluttajain osuusliikkeen toimialueeseen kuuluivat Åhtärin lisäksi Multia, Keuruu, Pylkönmäki ja Karstula. K-ryhmän vähittäiskaupassa Åhtäri oli aluekeskus: siellä sijaitsi Keskon Myllymäen konttori ja tukkuliike.⁵¹

Pankkitoimintaa harjoittivat Kansallis-Osake-Pankki, Helsingin Osakepankki, Åhtärin Säästöpankki ja paikalliset osuuskassat, jotka yhtyivät pitäjänkassaksi 1946. Pankkitoimintaa harjoitti Postin yhteydessä myös Postisäästöpankki, mutta sillä ei lainasäädännön rajoitusten vuoksi ollut samaa merkitystä kuin varsinaisilla pankeilla.⁵² Päivälehdistä suurimman kannatuksen sai *Keskisuomalainen*. Åhtärissä tilattiin myös *Ilkkaa*, *Vaasaa* ja *Aamulehteä*. Paikallisuutiset luettiin *Virtain* ja Åhtärin yhteisestä lehdestä. Se vaihtoi nimeä monta kertaa (vuonna 1935 *Virtain*, *Åhtärin*, *Alavuden ja Töysän Sanomat*).⁵³

48 Viertola 1989, 131–132.

49 Viertola 1989, 447.

50 Viertola 1989, 60, 63, 168, 176, 180, 182, 255; Pänkälä 2003, 81; *Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt* 1986, 34–35, 74, 85; Suunnittu 1976, 190; Lehtoranta & Salminen 1999.

51 Viertola 1989, 58–59, 102, 105; Kankaanpää 1996, 15, 20–21.

52 Ihamäki 2007, 36; Viertola 1989, 92–97; Danske Bank Suomen liiketoimintojen historia: Postisäästöpankista nykypäivään Danske Bank. Vierailtu 31.1.2017.

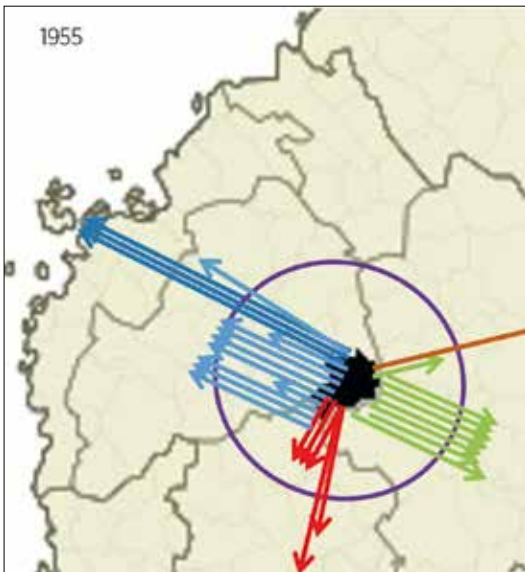
53 Viertola 1989, 54.

45 Viertola 1989, 192–193.

46 Rautiainen 2004, 17.

47 Rapila 1973, 152, 190; Piha ja Venho 1985, 129, 150.

Yhdistelmäkartasta 1 näkyy, että vuonna 1935 Ähtäri suuntautui kohti Keski-Suomea. Vaasan ja Seinäjoen vaikutus ei yhteensäkään ollut yhtä vahva kuin Jyväskylän. Varsinkin kansalaisjärjestöjen toiminnan suuntautuminen paljastaa, että Keski-Suomi oli ähtäriläisille tuttu asioimissuunta. Vaasalla oli tärkeä rooli lääninhallinnossa, mutta syvemmät toiminnalliset yhteydet oli luotu lähemmäs, naapuripitäjiin tai Jyväskylään. Myös Seinäjoki oli jo aloittanut nousunsa (esim. lääninsairaala 1931). Tarkastelluista 35 instituutiosta 11 oli Ähtäri-keskisiä, 12 oli suuntautunut itään, 8 länteen ja 4 etelään.

Kartta 2. Ähtäriin suuntautuminen 1955.

Välitarkastus: Ähtäri vuonna 1955

Vuosi 1955 on eräänlainen välitarkastuspiste matkalla vuoden 1960 lääniuudistukseen. Kahdenkymmenen vuoden aikajänteelle osuu sota ja jälleenrakennuksen kausi. Hallinnon rakenteetkin muuttuivat, vaikka ohjelmallisia rakennemuutoksia ei suunniteltu. Vuonna 1939 Virrat ja Ähtäri siirrettiin Jyväskylän tuomiokunnasta Alavuden tuomiokuntaan, Vaasan sotilaspiiri muodostettiin 1940, Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri 1943.⁵⁴

⁵⁴ Alavuden tuomiokunnan arkisto, VMA; Viertola 1989, 192–193.

Varhaisia ylikunnallisia yhteistyöorganisaatioita Suomessa olivat kulttuuri- ja kotiseututyön saralle muodostetut maakuntaliitot, jotka perustettiin yhdistysmuotoisina. Tällainen oli myös vuonna 1939 Seinäjoelle perustettu Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto, johon Ähtäri liittyi vuonna 1947.⁵⁵ Sillä oli huomattava merkitys eteläpohjalaisen omakuvan vakiinnuttamisessa. Se oli myös ähtäriläisten oma tahdonilmaus maakuntayhteytensä määrittelemiseksi.

Terveystieteiden puolella Ähtäri kuului Härmän Tuberkuloosipiirin Kuntainliittoon (1949) sekä Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Suomen mielisairaanhuoltopiiriin (1953).⁵⁶

Yritys- ja yhdistystoiminta laajenivat monille kokonaan uusille aloille, mutta tässä artikkelissa seuraan vain niitä toimintoja, jotka valittiin vuoden 1935 instituutiokoriin. Näillekin aloille syntyi muun muassa useita pienviljelijäyhdistyksiä ja urheiluseuroja sekä elinkeinoelämän toipuessa poikkeusoloista myös uusia yrityksiä.⁵⁷

Kansalaisjärjestöt suuntautuivat edelleen pääosin Keski-Suomeen. Suojeluskunta ehdittiin siirtää vuonna 1940 perustettuun Etelä-Pohjanmaan itäiseen piiriin ennen vapaaehtoisten maanpuolustusjärjestöjen lakkauttamista Moskovan välirauhansopimuksen nojalla. Pienviljelijät kääntyivät Seinäjoen suuntaan, kun Etelä-Pohjanmaan piiri liitettiin muodostettiin 1947.⁵⁸

Elettiin voimakasta sähköistämisen aikaa. Ähtäriin Sähkö tuli osaksi Virroilla perustettua Koillis-Satakunnan Sähköä 1940-luvun lopussa, pitäjän itä- ja pohjoisosien sähköverkot rakensi Saarijärvelä kotipaikkaansa pitänyt Keski-Suomen Valo.⁵⁹

⁵⁵ Laukkonen 1989, 38–43.

⁵⁶ Rapila 1973, 245; Törrönen 1983, 41–44.

⁵⁷ Viertola 1989, 169, 300.

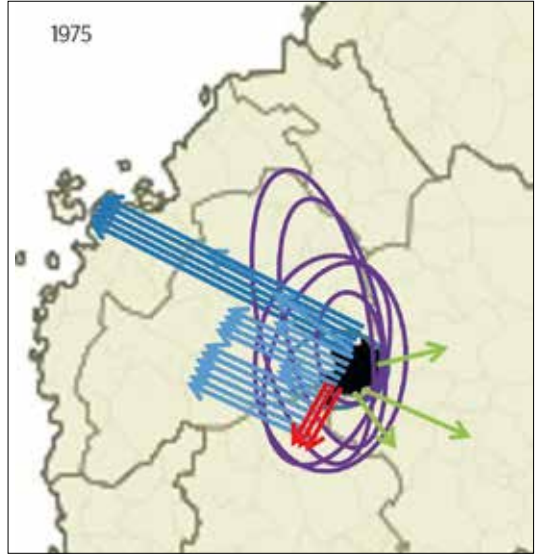
⁵⁸ Lantto 1997, 404; Pänkälä 2003, 84.

⁵⁹ Viertola 1989, 282; Kankaanpää 1996, 22, 31; Flink 1997.

Uusi lääninraja 1960–1961

Institutionaalisen tiheyden kasvaessa toiminnallinen suuntautuminen alkoi muuttua. Uudet organisaatiot liittyivät sekä länteen että itään. Suuntautumisanalyysin kartassa 2 antama yleiskuva sopii hyvin siihen, mitä tiedämme Ähtärin aseoitumisesta 1935–1955 maakunnallisessa kulttuurityössä: Ähtäri häilyi kolmen muotoutumassa olevan nykymaakunnan rajalla. Ähtärissä laulettiin – ja lauletaan yhä – Keski-Suomen kotiseutulaulua. Uudetkin toimijat järjestäytyivät vielä jälleenrakennusaikana pääosin Keski-Suomen suuntaan. Kansakoulujen kotiseutulukemisto *Kotiseutuni Pirkkalanpohja* valmistui 1955. Se käsitteli Suur-Ruoveden aluetta, niin sanottua Ylä-Satakuntaa eli Pirkkalanpohjaa. Tuohon suuntaan levittyivät paikallislehti ja sähköyhtiö. Etelä-Pohjanmaan maakuntahistoriaryhmän aloittaessa työnsä 1930-luvun vaihteessa Ähtäri ja Virrat rajattiin työn ulkopuolelle. Ähtäri otettiin järjestelmällisesti tarkasteluun mukaan vasta maakuntahistorian viidennestä osasta, jota kirjoitettiin 1980-luvulla.

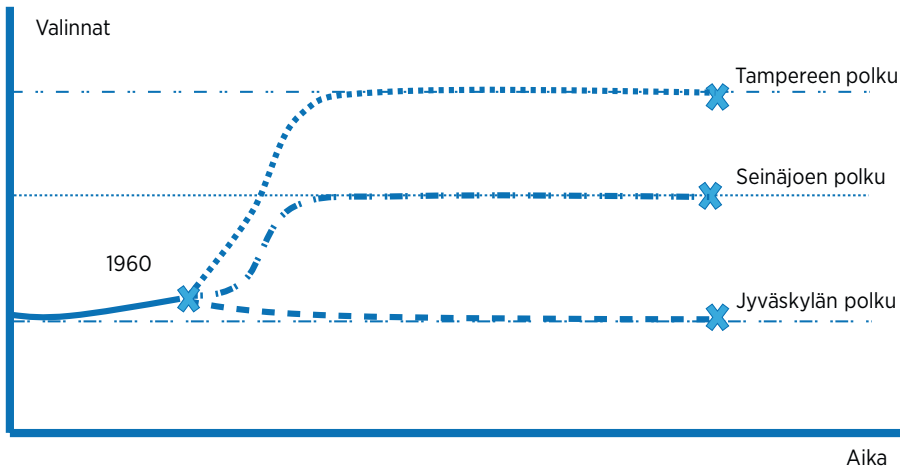
Instituutioiden suuntautumista tarkasteltaessa Keski-Suomen rajanveto vuonna 1960 ei ole mil-

Kartta 3. Ähtärin suuntautuminen 1975.

lään tavalla itsestään selvä. Ähtäri tuli osaksi uutta Vaasan lääniä. Tämä oli myös kunnan päättäjien oma tahto.⁶⁰ Läntisen yhteyden puolesta puhui ennen muuta suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan poliittis-hallinnollisten rakenteiden hidas, mutta määrätietoinen kehittäminen (sairaala, maakuntaliitto, sotilaspääpiiri, tuomiokunta). Kyseessä oli poliittinen

⁶⁰ Viertola 1989, 418.

Kuvio 1. Ähtärin valinta polkuriippuvuutena. Vuonna 1960 oli tultu risteyskohtaan: Ähtäri siirtyi Jyväskylän polulta Seinäjoen polulle. Kenties valittavissa olisi ollut myös Tampereen polku.

valinta: Ähtäri haluttiin ohjata entistä selvemmin Etelä-Pohjanmaan yhteyteen, vaikka valtaosa sen institutionaalisesta perinnöstä suuntautui Keski-Suomeen.

Suunnanmuutos: Ähtäri vuonna 1975

Siirrytään vuoteen 1975. Kartan 3 yhdistelmästä näkyy ensisilmäykseltä, että Ähtäri on kääntynyt Etelä-Pohjanmaalle. Uusi lääninraja ei kuitenkaan kääntänyt vuosikymmenten kuluessa luotuja yhteyksiä Jyväskylän polulta yhdessä yössä. Yhdistyksiä ja elinkeinoelämää odotti vuosien sopeutumisvaihe, jonka kuluessa toiminnalliset alueet mukautuivat uuteen poliittis-hallinnolliseen rakenteeseen. Yksinkertaisinta se oli valtiollisten toimintojen kohdalla. Ne pystyttiin muuttamaan poliittisilla päätöksillä. Keski-Suomen läänin muodostaminen siirsi välittömästi valtiolliset toiminnot länteen.

Tarkastelussa olevien toimintojen osalta Ähtäri kuului vuonna 1975 Vaasan lääniin, Vaasan läänin vaalipiiriin, Pohjanmaan sotilaslääniin, Etelä-Pohjanmaan piirimetsälautakuntaan, Alavuden tuomiokuntaan ja Vaasan hovioikeuspiiriin. Valtionhallinnon paikallisviranomaistehtävät hoidettiin Kuortaneen kihlakunnassa, Ähtäriä nimismiespiirissä ja Virtain kärjäkunnassa.⁶¹ Seurakunnallinen rintamasuunta muuttui jo etunojassa, kun Lapuan hiippakunta perustettiin 1956. Sen itäraja myötäili vanhan Vaasan lääninrajaa, jonka muutokseen 1960 kirkko ei ole myöhemminkään reagoinut keskusmaalaisen toistuvista toiveista huolimatta. Vuonna 1975 Ähtäri kuului eteläiseltä Suomenselältä Vilpulaan yltäneeseen Keuruun rovastikuntaan.⁶²

Ylikunnallista yhteistyötä tehtiin Vaasan läänin seutukaava-alueella (vuodesta 1959). Ähtäri kuului Seinäjoen keskussairaalaapiiriin ja mielisairaanhoidopiiriin, Ähtäriä aluesairaalaapiiriin (perustettu 1965), Seinäjoen keskussairaalan ja Ähtärijärven kansanterveysyön kuntainliittoon (1971). Suomen-

selän alueellista yhteistyötä tehtiin myös Suomenselän ammattikoulun (1963) ja Virtain kauppaoppilaitoksen kuntainliitoissa.⁶³ Kuntainliitoilla vastatiin lainsäädännön muutoksiin, mutta osittain kyse oli myös kunnallisen toiminnan mukauttamisesta aluerakenteeseen.

Liike-elämän ja vapaan kansalaistoiminnan yhteyksien kääntyminen kesti pitempään. Heti lääninudistuksen yhteydessä Ähtäri siirtyi Etelä-Pohjanmaan maanviljelysseuran alueeseen, ja 1970-luvun alussa maatalouden neuvontajärjestöt yhdistyivät Etelä-Pohjanmaan maatalouskeskukseksi, jonka suora perillinen on ProAgria Etelä-Pohjanmaa.⁶⁴ Viimeiset tarkasteltavat yhdistykset siirtyivät Keski-Suomen piiristä Etelä-Pohjanmaahan vasta 15 vuotta rajamuutoksen jälkeen. Viimeisiä olivat Työväen urheiluliiton seurakunta, jotka vielä 1975 kuuluivat Keski-Suomen piiriin.

Vähittäiskaupan rintamasuunta oli kääntynyt: Keskon Myllymäen konttori siirtyi Seinäjoelle 1965, E-ryhmässä Ähtäristä tuli osa alueellista Eteläpohjaa. S-ryhmässä toimi oma Ähtäriä osuuskauppa. Kaikkien kaupparyhmien aluekeskukset sijaitsivat Seinäjoella. Pankkitoiminnassa elettiin itsenäisten paikalliskonttoreiden kukkeinta aikaa: Säästöpankilla, Osuuspankilla ja Helsingin Osakepankilla oli Ähtäriä oma konttori, Kansallis-Osake-Pankin Ähtäriä alueeseen kuului myös Alavus.⁶⁵ Sähköyhtiöissä ei tapahtunut suunnanmuutoksia: kiinteät rakenteet reagoivat poliittis-hallinnollisiin muutoksiin hitaasti. Suurimmat maakuntalehdet olivat nyt *Ilkka* ja *Vaasa*, sitten järjestyksessä *Keskisuomalainen* ja *Aamulehti*. Virtolainen *Suomenselän Sanomat* oli saanut rinnalleen Alavudella ilmestyvän *Viiskunnan*.

Kahdessa vuosikymmenessä Seinäjoen merkitys oli kasvanut tuntuvasti. Sen asema vahvistui ennen muuta siksi, että sinne oli järjestelmällisesti siirretty ja luotu uusia maakunnallisia instituutioita.

61 Vuoden 1975 Ähtäriä tiedot löytyvät kootusti teoksesta *Kuntatieto 1977*, 445

62 Viertola 1989, 448.

63 Viertola 1989, 352, 356–358, 380; Rapila 1973, 245; Pihä & Venho 1985, 186.

64 Viertola 1989, 255; Pänkälä 2003, 95; Viitala 20013, 351.

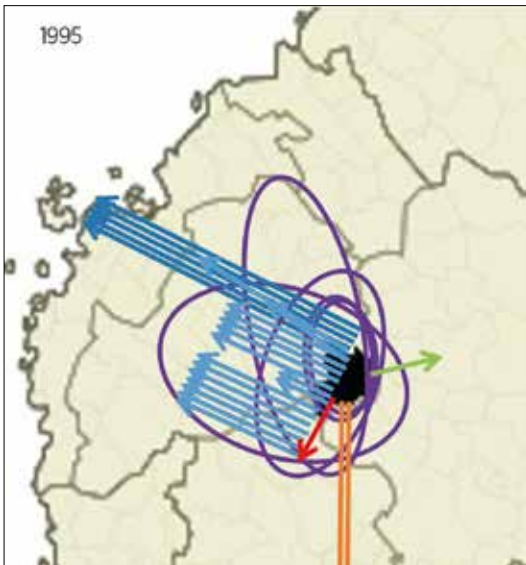
65 Viertola 1989, 296, 300; Talvitie 1967, 9–11.

ta (maakuntalehti *Ilkka* 1960, Eskoon keskuslaitos 1965) Suuri merkitys oli Seinäjoen risteusaseman vahvistamisella Parkanon radan valmistuttua 1971.⁶⁶ Kartassa 3 Seinäjoen merkitys on kuitenkin jonkin verran korostunut, koska julkiset organisaatiot ovat näytteessä edustettuina kattavammin kuin yksityiset.

Ylikunnallinen yhteistyö synnytti runsaasti Suomenselän alueellisia instituutioita. Se näkyy useina Ähtäri-keskinä ympyröinä. Tähän ryppäeseen kuuluvat myös ne instituutiot, joissa Ähtäri oli suuntautunut Virroille, Alavudelle, Keuruulle ja Saarijärvelle. Ei ole sattumaa, että samaan aikaan alue haki aktiivisesti myös virallisuonteista asemaa niin kutsutussa Suomenselkä-projektissa, joka pyöri valtion aluehallintoviranomaisten suunnitelmissa toistakymmentä vuotta johtamatta juuri minkäänlaiseen lopputulokseen.⁶⁷ Suomenselkä on identiteettitään erottuva maisemamaakunta, mutta se ei ole koskaan ollut hallinnollinen yksikkö, eikä sillä ole ollut keskuskaupunkia. Sen alueellinen merkitys oli vahvimillaan 1980-luvulla.

66 Hokkanen 2006, 159; Piha & Venho 1985, 212, 387.

67 Laukkonen 1989, 122–124.

Kartta 4. Ähtäriin suuntautuminen 1995.

Etelä-Pohjanmaan nousu: Ähtäri vuonna 1995

Kartta 4 kuvaa Ähtäriin alueellista suuntautumista vuonna 1995. Yhteydet Keski-Suomeen olivat romahtaneet. Nyt tarkasteltavista toiminnoista vain pitäjän pohjoisosien sähköverkko kytki Ähtäriin Keski-Suomen suuntaan. Seinäjoki oli ylivoimainen asiantuntijasuunta ja kiistaton aluekeskus. Tämän aiheutti ennen muuta voimakas maakunnallisten instituutioiden muodostamisvaihe 1992–1995. Muutaman vuoden kuluessa muodostettiin Seinäjoen ammattikorkeakoulu, Etelä-Pohjanmaan liitto ja Etelä-Pohjanmaan työvoima- ja elinkeinokeskus. Uusilla väliportaan toimijoilla oli sekä itseisarvoinen että välillinen merkitys. Niillä oli omia jakoresursseja, joiden suuntaamisesta päätettiin voimassa olleiden normien rajoissa Etelä-Pohjanmaalla. Se vauhditti olennaisesti maakunnan reuna-alueiden kiinnittymistä alueen keskuskaupunkiin. Seinäjoesta tuli kiinnostava kumppani.

Ähtäri oli alusta saakka Etelä-Pohjanmaan liiton jäsen ja kuului Etelä-Pohjanmaan TE-keskuksen piiriin. Tuomarniemen metsäopetus kuului Seinäjoen ammattikorkeakouluun vuosina 1998–2013. Ähtäri oli siis koko voimallaan mukana väliportaan uusien resurssiorganisaatioita vahvistamassa. Näissä oloissa Seinäjoen maakunta-aseman vahvistaminen olikin Ähtäriin edun mukaista. Vaihtoehtona olisi ollut väliportaan karkaaminen peräti Vaasaan asti. Kumppanien hakeminen Tampereelta tai Jyväskylästä ei ollut yhtä houkuttavaa, sillä yhteyksiä niihin suuntiin oli voimakkaasti karsittu edeltäneinä vuosikymmeninä.

Valtion paikallisviranomaistehtävien uudelleen järjestely oli 1990-luvun puolivälissä alkumetreillä: Ähtäriin nimismiespiiri toimi viimeistä vuottaan. Kuortaneen kihlakunta oli muuttanut nimensä Ähtäriin kihlakunnaksi 1987. Se piti rekisteritoimistoaan Ähtärissä. Vuonna 1978 perustettuun Alavuden

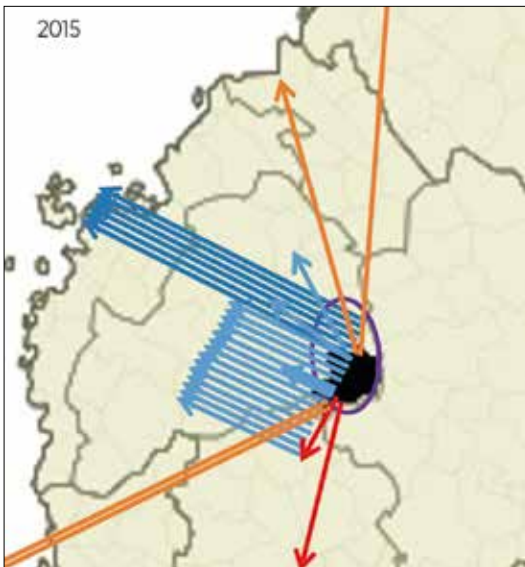
rovastikuntaan kuului vain eteläpohjalaisia seurakuntia.⁶⁸

Elinkeinoelämässä tapahtui suuria muutoksia edellisestä välitarkastelusta. Kaikki Suomen valtakunnallisesti toimineet pankit olivat edustettuina Ähtärissä, kun Suomen Yhdyspankki avasi konttorinsa 1980. Sitten alkoi nopea yhdistymisten aika: HOP siirtyi Yhdyspankin omistukseen 1986, Ähtärin säästöpankista tuli osa Etelä-Pohjanmaan säästöpankkia 1991, tämä yhdistyi jo seuraavana vuonna Suomen Säästöpankkiin, joka jaettiin jo vuonna 1994 neljän pankkiryhmän kesken. Ähtärissä säästöpankin perilliseksi tuli Yhdyspankki, joka juuri tarkasteluvuonna 1995 yhdisti toimintansa Unitaksen kanssa Merita Pankiksi. Vuonna 1995 paikalliskunnalla toimivat Meritan lisäksi vain itsenäisenä pysytellyt osuuspankki ja vuonna 1988 liikepankiksi järjestäytynyt Postipankki Oyj.⁶⁹

Samanlainen kuhina kävi vähittäiskauppaketjuissa. Ähtärin Osuuskauppa päättyi alavutelaisten Kyntäjän kautta Etelä-Pohjanmaan Osuuskauppaan

68 Ähtärin nimismiespiirin arkisto. VMA; Kuortaneen kihlakunnan henkikirjoittaja. VMA; Viertola 1989, 448.

69 Ihamäki 2007, 36; Danske Bank Suomen liiketoimintojen historia: Postisäästöpankista nykypäivään Danske Bank. Vierailtu 31.1.2017.

Kartta 5. Ähtärin suuntautuminen 2015.

ja E-ketjun Eteläpohjan myymälät vaasalaisen Laajan kautta Kuluttajaosuustoiminnan Liitolle ja Suomen Lähikaupalle.⁷⁰ *Ilkka* ja *Pohjalainen* olivat edelleen hallitsevia maakuntalehtiä. Laajin paikallislehti oli *Suomenselän Sanomien* julkaisema *Ähtärinjärven Uutisnuotta* levikkialueenaan Ähtäri, Soini ja Lehtimäki. Luettiin myös alavutelaista *Viiskuntaa*. Jo 1970-luvulla Ähtärissä oli Yleisradion mikrofonipiste. Kohta paikallisradiotoiminnan vapauduttua aloitti myös alueellinen paikallisradio Toiska (1990–2004).⁷¹

Etäisyyksien kuolema: Ähtäri vuonna 2015

Tarkastelujakson lopussa Ähtärin liittivät Vaasan suuntaan Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto, puolustushallinnon Pohjanmaan aluetuomisto sekä Vaasan vaalipiiri. Seinäjoella sijaitsevat valtiollinen Etelä-Pohjanmaan ELY-keskus sekä kuntien muodostamat maakunta, pelastuspiiri ja sairaanhoitopiiri. Seinäjoelle ovat keskittyneet myös valtion paikallisviranomaiset. Poliisin, maistraattien, ulosottotoimen ja syyttäjätöiden alueyksikkönä on kihlakunta, jonka rajat oli jo pitkään pyritty mukauttamaan maakuntarajoihin. Muutos oli monivaiheinen ja vaikea: oli kuntia, joissa valtion paikallisyksiköiden palvelukartta muuttui entistä monimutkaisemmaksi. Ähtärin tilanne selkeni: vuonna 2015 kaikki seuraamamme palvelut tuotti Seinäjoen kihlakunta.

Seurakunnallinen hallinto järjestyi edelleen osana Lapuan hiippakuntaa, vuodesta 2008 lähtien entistä laajemmassa Järvi-Pohjanmaan rovastikunnassa.⁷²

Merkittävä muutos on tapahtunut myös Suomenselän profiilissa. Näyttää siltä, että sen alueellinen merkitys katoaa terveydenhuollon ja koulutuksen hallinnollisten yksiköiden suurentuessa. Aluesairaalaapiiri yhdistettiin Etelä-Pohjanmaan

70 Kokko 2003, 230–231.

71 *Kuntatieto* 1977; Makkonen 2011.

72 Lapuan hiippakunta: Hallinto. Vierailtu 31.1.2017.

ja perusterveydenhuolto siirtyi yksityiselle Pihlajalinnalle vuonna 2015. Lukio-opetusta lukuun ottamatta alueen oppilaitokset ovat fuusioituneet Etelä-Pohjanmaan ja Pirkanmaan kuntayhtymiin. Muutos koskee myös monia sellaisia aloja, jotka eivät osuneet tähän tarkasteluun. Ähtäri oli 1980-luvulla aluekeskus esimerkiksi veropiirin, sairausvakuutuspiirin ja mielenterveystoimiston palvelujen tuottajana. Vuonna 2015 ne kaikki tuotetaan Seinäjoella.

Samankaltainen liike on tapahtumassa myös seuraavalla alueportaalla. Väliportaan palvelut ovat fuusioitumassa yliaalueelliseksi, valtakunnalliseksi tai jopa kansainväliseksi. Siitäkin kartta 4 antaa vihjeen kauas karttapohjan yli singahtavina nuolina. Metsähallinnon väliportas lakkautettiin vuonna 2012. Alueellisten metsäkeskusten sijaan perustettiin Suomen Metsäkeskus, jonka pääkonttori on Lahdessa. Ähtäri kuuluu Läntiseen palvelualueeseen.⁷³ Samoin väliportaan konttoreita yhdistettiin järjestökentällä: Seinäjoki oli keskuspaikkana Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuroilla, Pohjanmaan liikunta- ja urheiluseuroilla sekä ProAgrialla. Pohjanmaan partiolaisten kotipaikka oli Oulussa ja 4H-toiminnan Helsingissä, mutta puolivirallisena väliportaana toimi Pohjanmaan ja Keski-Suomen alue, jonka toimisto sijaitsi Kokkolassa.

Vähittäiskaupan S-ryhmästä oli tullut osa eteläpohjalaista Epeetä, K-kaupat kuuluivat Länsi-Suomen alueeseen (Tampere, Seinäjoki, Jyväskylä) ja Suomen Lähikaupan (Siwa) myymälöiden lähin aluekeskus oli Vaasassa. Ähtäriin suurin sähköyhtiö oli edelleen Virroilla päätoimistoaan pitävä Koillis-Satakunnan sähkö, mutta Keski-Suomen Valosta tuli vuonna 2000 osa ruotsalaista Vattenfallia. Etelä-Pohjanmaan Osuuspankin pääpaikka oli Seinäjoella, Nordean toiminnassa aluerakenteella ei ollut merkitystä. Uutena pankkialan toimijana oli 2015 juuri aloittanut eteläpohjalainen Oma Säästöpankki.

Etäisyyksillä ei enää ole yhtä suurta merkitystä kuin 40 vuotta aikaisemmin. Yrityksen johto löytyy yhä useammin toisesta maasta, ja järjestöjenkin piirikonttorit voivat sijaita toisessa maakunnassa. Kaikilla toimijoilla ei ole minkäänlaista aluehallintoa. Piirien ja väliportaiden rakenteesta ei ole helppo löytää tietoa, vaikka jonkinlainen piirijako olisikin olemassa. Googlelekaan ei tiedä. Kaikki tämä kertoo etäisyyksien kuolemasta. Aluehallinto ei enää välttämättä ole järjestötoiminnan, liike-elämän tai logistiikkakaan kannalta erityisen painava tekijä.

Alue muutosten polkuriippuvuus

Ähtäriin suuntautumisesta kerättyjen aikasarjojen valossa näyttää siltä, että Keski-Suomen läänin raja olisi vuonna 1960 alueen toiminnallisten yhteyksien perusteella voitu vetää myös pitäjän länsipuolelta: Ähtäri osaksi Keski-Suomea. Pääinvastainen valinta tehtiin poliittisesti ja tarkoituksella. Sekä läänin että kunnan päättäjät halusivat rajan menevän juuri näin: Ähtäri osaksi Etelä-Pohjanmaata. Julkissuhallinnolliset organisaatiot käännettiin nopeasti hallinnollisilla päätöksillä uuteen asentoon; toiset instituutiot kääntyivät hitaammin. Yritysten ja kansalaisjärjestöjen uudelleensuuntautuminen vei jopa vuosikymmeniä. Havainto Keski-Suomen kotiseutulaulun suosioista osoittaa, että kaikki kulttuuriset instituutiot eivät ole vielä kääntäneet suuntaansa – tuskin tulevat kääntämäänään.

Monessa tapauksessa instituutioiden suunnanmuutos tapahtui erityisten Suomenselän väliorganisaatioiden kautta: aluesairaala, kuntainliittojen ylläpitämät terveyskeskukset ja toisen asteen ammatilliset oppilaitokset rakennettiin Ähtäriin ja Virtain ympärille. Vaasan vetovoima ei missään vaiheessa kantanut läänin itärajalle saakka. Tämä maantieteellinen tosiasia koskee yhtä lailla Ähtäriä kuin Soinia, Alajärveä tai vaikkapa Virtoja, Pylkönmäkeä ja Kyyjärveä, jotka jäivät läänin rajan toiselle puolelle.

⁷³ Metsäkeskus: Historia. Vierailtu 31.1.2017.

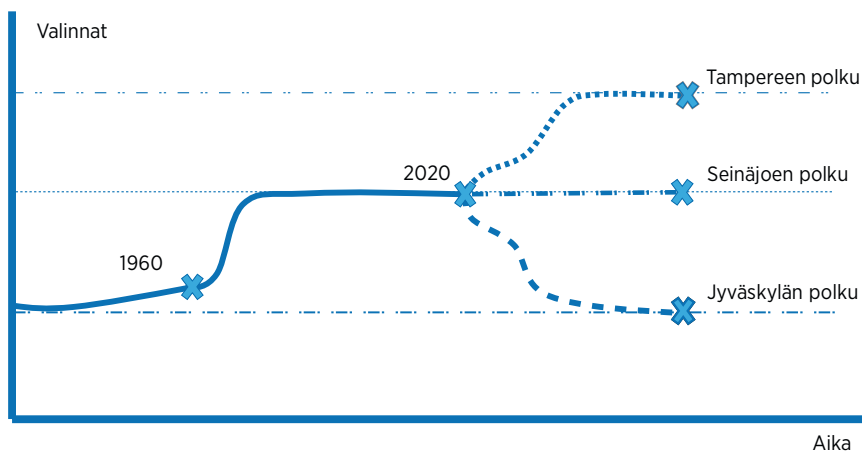
Vaasan sijainti Pohjanlahden rannikolla oli ollut kiistaton etu joki- ja merilogistiikan hallitsemassa maailmassa, mutta maanteiden ja rautateiden merkityksen kasvaessa rannikkosijainti kääntyi taakaksi. Se häytti kilpailu- ja kasvumahdollisuuksia. Tämä myös tunnistettiin maakunnassa; keskeisiä organisaatioita siirrettiin Vaasasta Seinäjoelle poliittisilla päätöksillä – usein pitkän ja vaikean kädenväänön jälkeen. On olennaista huomata, että näitä siirtoja ei tehty Seinäjoen päätöksellä, siihen voima ei yksinään olisi riittänyt. Siirrot olivat laajemman alueen poliittisia tahdonilmauksia. Ensimmäisenä siirtyi Etelä-Pohjanmaan maanviljelyseura jo 1909, sitä seurasivat muun muassa lääninsairaala 1931 ja maakuntalehti *Ilkka* 1960. Monet uudet toimijat perustettiin alueen omilla päätöksillä suoraan Seinäjoelle. Tällaisia olivat esimerkiksi Törnävän piirimielisairaala (päätös perustamisesta 1913) ja maakuntaliitto 1939. Usein päädyttiin kahden rinnakkaiseen organisaatioon: toinen Vaasaan, toinen Seinäjoelle. Näin perustettiin Etelä-Pohjanmaalle esimerkiksi kauppakamari 1951 ja korkeakoulu yhdistys 1960.

Ähtärin näkökulmasta Seinäjoen vahvistaminen oli ratkaiseva tekijä. Etelä-Pohjanmaasta tuli

ähtäriläisten toiminnallis-taloudellinen asointisuunta sitä mukaa, kun Seinäjoki vahvistui. Vaasa oli liian kaukana, Jyväskylä oli riittävän kaukana. Seinäjoen merkityksen lisääntyminen ja Etelä-Pohjanmaan nykymuotoisen maakunnan muodostuminen ovat saman ilmiön eri puolia. Todennäköisesti Ähtäri ei olisi kääntynyt Keski-Suomesta Etelä-Pohjanmaalle lainkaan, ei ainakaan näin ketterästi, ellei maakuntakeskus olisi kävellyt puoliväliin vastaan.

Maakunta on evolutiivinen. Vaikutusalue muuttuu. Reunat eivät ole terävarajaisia. Ähtärin tapauksessa tehtiin vuonna 1960 valinta, joka 15 vuodessa käänsi kunnan rintamasuunnan täydellisesti idästä länteen, Jyväskylän polulta Seinäjoen polulle.

Entä jos maakuntaraja poistuisi? Tai jos sen paikka siirtyisi vaikkapa Ähtärin kuntaliitoksen vuoksi? Vuonna 2019 Ähtärillä on yhä kulttuurisia ja maantieteellisiä yhteyksiä Suomenselälle, Pirkanmaalle ja Keski-Suomeen. Jos kaupunki nyt päättäisi toteuttaa kuntaliitoksen vaikkapa Virtain tai Keuruun kanssa, yhteinen kulttuurinen pohja varmasti auttaisi uuden kunnan rakentumista. Instituutioiden uudelleensuuntautuminen – eli siirtyminen uudelle polulle – olisi mahdollinen. Tälläkin kertaa se vaatisi aikaa. Ei ole mitään syytä olettaa, että kult-

Kuvio 2. Ähtärin vaihtoehtoisia tulevaisuuden polkuja.

tuurinen siirtymäviive olisi lyhempi kuin edellisellä kerralla. Yhteisestä menneisyydestä huolimatta uuden uran vakiinnuttaminen veisi 15–20 vuotta, mikäli kaupungin ja ympäröivien maakuntien tahto olisi yhdensuuntainen. Vasta seuraavan sukupolven aikana alue olisi toiminnallisesti kokonaan suuntautunut Jyväskylään tai Tampereelle, ja vielä kahden sukupolven jälkeen olisi nähtävissä merkkejä myös vanhan rajan vaikutuksesta. Uuden kunnan sisällä pitäjänrajan vaikutus tuntuisi ymmärrettävästi paljon pitempään. Aluehistoriallisessa tutkimuksessa tunnetaan hyvin Fernand Braudelin teesi, jonka mukaan kaikilla hallinnollisilla ja poliittisilla rajoilla on taipumus jäädä pysyviksi.⁷⁴ Tällä tarkoitetaan, että kerran vedetty raja jää monella tavoin vaikuttamaan, vaikka se myöhemmin poistettaisiin. Alue ei lakkaa olemasta, kun hallinnollinen raja kumotaan. Tämä on suomalaisille tuttu ilmiö esimerkiksi kuntaliitoksista. Braudelin teesistä voidaan johtaa myös käänteinen versio: vasta historia kasvattaa rajalle juuret. Uuden rajan vakiintuminen vie aikaa. Rajan muodostuminen on ajallinen prosessi.

Tämä tarkastelu tehtiin Ähtärin esimerkkialueiston perusteella, mutta siinä tunnistettu polkuvaikutuksen periaate on yleinen. Etelä-Pohjanmaalla on toteutettu useita kuntaliitoksia 2000-luvulla vaihtelevin kokemuksiin. Järjestelmällistä seuranta tutkimusta kaikista liitoksista ei ole tehty, mutta jotkut liitoskunnat ovat olleet myös tutkijoiden kiinnostuksen kohteina. Asukkaiden suhtautumisessa liitokseen ja uuteen kuntaansa on huomattavia

⁷⁴ Braudel 1990, 314–315.

eroja. Seinäjoen ja Peräseinäjoen liitos 2005 samoin kuin Alavuden–Töysän liitos 2012 on otettu vastaan varsin suopeasti. Tyytyväisyys on ollut leimallista sekä ennen että jälkeen liitoksen. Sen sijaan Kauhavan monikuntaliitos ja Alajärven–Lehtimäen liitos (molemmat vuodelta 2009) herättävät suuria tunteita ja avointa vastustusta vielä vuosikymmenen kuluttua.⁷⁵ Näyttää siltä, että liitokset ovat sujuneet jouhevimminkin siellä, missä aiemmalta polulta on vähiten poikettu. Kortesejärven tiiviit yhteydet Järvisseudulle ja Lehtimäen yhteydet Kuusiokuntiin, Suomenselälle tulevat vaikuttamaan vielä vuosikymmenien ajan.

Vuonna 2019 kuopattiin vuosikaisia valmistelu sosiaali- ja terveystalouden sekä maakuntien uudistus. Uuden alueuudistuksen valmistelu on jo nurkan takana. Odotettavissa on myös uusia kuntaliitoksia ja muita aluejakojen tarkistuksia. Niihin valmistauduttaessa Etelä-Pohjanmaalla on syytä pitää mielessä myös tämän artikkelin esimerkki. Kaikki aluerakenteet ovat polkuriippuvaisia. Polulta poikkeaminen aiheuttaa hitautta. Siksi kaikki liitosuunnat eivät ole yhtä tehokkaita. Kaikki toimijat eivät voi eivätkä halua poiketa polulta samanaikaisesti, sillä vanhalla uralla jatkaminen on niille monella tavalla edullista. Muutos aiheuttaa organisaatioille aina myös kustannuksia. Vielä vaikuttavampaa on toiminta- ja ajattelutapoihin sisältyvä kitka. Siksi institutionaalinen hitaus on huomionarvoinen tekijä kaikissa aluerakenteen muutoksissa, ei vain 1960-luvulla vaan myös tänään ja tulevaisuudessa.

⁷⁵ Riukulehto & Rinne-Koski 2019; Suutari & Riukulehto 2018; Suutari & Zimmerbauer 2007.

Lähteet ja kirjallisuus

- Alavuden tuomiokunnan arkisto, VMA.
- Braudel Fernand 1990: *L'identité de le France. I Espace et histoire. II Les hommes et les choses*. Flammarion, Paris.
- Flink Mirva 1997: *Hehkulampusta Internettiin. Valo pimeyden poistajana. Keski-Suomen Valo Oy 1947–1997*. Keski-Suomen Valo.
- Hokkanen Kari 2006: *Ilkan vuosisata*. Etelä-Pohjanmaan lehtiseura, Seinäjoki.
- Kankaanpää Matti J. 1996: *Koillis-Satakunnan Sähkö Oy 1946–1996*. Gummerus, Jyväskylä.
- Talvitie Juha 1967: *Kauppatutkimus*. Etelä-Pohjanmaan seutukaavaliitto. Julkaisu 16, Seinäjoki.
- Kokko Marja 2003: *Kyliltä keskuksiin. Eteläpohjalaisista osuuskaupoista alueosuuskaupaksi eepiä 1903–2003*. Etelä-Pohjanmaan osuuskauppa.
- Kotiseutuni Pirkkalanpohja* 1955. Mäki H. ja Vasama Y. (toim.). Valistus.
- Kuntatieto* 1977. Pekka Saarinen ym. (toim.). Tekninen Kustannusliike Osakeyhtiö. Forssan kirjapaino.
- Lantto Juhani 1997: *Kytösavun mailta. Etelä-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin historia 1917–1944*. Gummerus, Jyväskylä.
- Laukkonen Ilmari 1989: *Yhteistyön maakuntaliitto. Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliiton 50 toiminnan vuotta 1939–1989*. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.
- Lehtoranta Eino & Salminen Antti 1999: *Ähtärin Urheilijat ry. 80-v. historiikki*. Ähtäri.
- Makkonen Heikki 2011: ”Olet Radio Toiskan taajuudella 97,8 MHz”, *Ympyräinen* 21, 32–34.
- Ogburn William 1966/1922: *The Social Change with Respect to Cultural and Original Nature*. A Delta Book, Bell, New York [1922].
- Piha Olavi & Venho Soili 1985: *Terveystieteiden vaiheita Etelä-Pohjanmaalla*. Etelä-Pohjanmaan keskussairaalan kuntainliitto.
- Pänkälä Martti 2003: *Vahvat juuret huomiseen. Etelä-Pohjanmaan maaseutukeskuksen ja sen edeltäjien vaiheita 1863–2003*. Etelä-Pohjanmaan maatalouden edistämissäätiö. Seinäjoki.
- Rapila Alpo K. 1973: *Törnävän sairaala 1923–1973. Viisi vuosikymmentä järjestelmällistä mielisairaanhoidtoa Vaasan läänissä*. Törnävän sairaalan kuntainliitto.
- Rautiainen Anne 2004: *Etelä-Pohjanmaan metsäkeskus 1929–2004*. Etelä-Pohjanmaan metsäkeskus.
- Riukulehto Sulevi 2015: Viiden kunnan alueopisto. Teoksessa *Parempaa elämää*. Jaakko Mäntylä (toim.). Seinäjoen kansalaisopisto. 152–164.
- Riukulehto Sulevi & Rinne-Koski Katja 2019: *Historian kohinaa Töysästä*. Helsingin yliopisto Ruralia-instituutti. Raportteja 194.
- Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt* 1986. Matti Lappalainen (toim.) WSOY, Porvoo.
- Suuniitty Mirja 1976: *Keski-Suomen nuorisoseuran historia*. Gummerus, Jyväskylä.
- Suutari Timo & Riukulehto Sulevi 2018: Kotiseudun ylikunnallisia syvärakenteita Järvisseudulla. Teoksessa *Kotiseutua kokemassa. Kotiseutukokemuksia Järvisseudulta*. Helsingin yliopisto Ruralia-instituutti. Raportteja 182, 170–180.
- Suutari Timo & Zimmerbauer Kaj 2007: *Palveluyrittäjyys, maankäyttö ja asuminen Etelä-Seinäjoen alueella – Kuntaliitoksen vaikutusten ja tulevaisuuden kehitysnäkymien tarkastelua*. Helsingin yliopisto Ruralia-instituutti. Raportteja 15.
- Törrönen Sirkka 1983: *Härmän sairaala 1933–1983. Valtion parantolasta Etelä-Pohjanmaan kuntoutussairaalaksi*. Härmän tuberkuloosipiirin kuntainliitto.
- Viertola Juhani 1989: *Ähtärin historia 1918–1980*. Ähtärin kaupunki.
- Viitala Kaisa 2013: *Askeleen edellä 150 vuotta*. Etelä-Pohjanmaan maanviljelysseuran säätiö.

WWW-sivut

- Danske Bank: Suomen liiketoimintojen historia: Postisäästöpankista nykypäivään Danske Bank. <https://danskebank.com/fi>
- Härmän palvelukeskus: Härmän parantolasta palvelukeskukseksi. <http://www.harmanpalvelukeskus.fi/historia.html>
- Lapuan hiippakunta: Hallinto. <http://www.lapuanhiippakunta.fi>
- Metsäkeskus: Historia ja Organisaatio. <https://www.metsakeskus.fi/>